

ELEKTRİK SEKTÖRÜNDE BİR ÖZEL ŞİRKET DENEYİMİ:

Hayati Küçük

Türkiye'nin elektrik sektörü içerisinde 50 yıl boyunca bir özel şirket olarak faaliyet gösteren Çukurova Elektriği anlamak için, bu 50 yıllık süreci her boyutuyla irdelemek gerekir. ÇEAŞ'ı ele aldığımızda, yalnızca Çukurova Bölgesi'nde elektrik üreten, ileten, dağıtan, satan bir şirketin hikayesiyle karşılaşmazsınız. 1940'ların sonundan 2000'li yıllara uzanan ülkenin elektrik enerjisi tarihiyle, ekonomi tarihiyle ve hatta siyasi tarihiyle yüz yüze gelirsiniz.

1946-1954 yılları arası dönemde, ekonomide serbestleşme ve dışa açılma, devlet müdahale ve kontrolünün en aza indirilmesinin hedeflendiği, bugün olduğu gibi yabancı sermayeyi teşvik amaçlı yasaların çıkartıldığı, KİT'lerin özelleştirilmek istendiği bir politik iklim yaşanmaktaydı. İstanbul Tüccar Derneği'nin düzenlediği 1948 İktisat Kongresi'nde, döviz ve sermaye yetersizliğinin aşılması için yabancı sermayeye açılma ve devletçi politikaların tasfiyesi gibi görüşler öne çıkartılıyordu. Bu görüşler Marshall yardımları için rapor hazırlayan ABD uzmanları ve Dünya Bankası heyetinin tavsiyeleriyle birebir örtüşmekteydi. Serbestleşme politikaları yanında, İkinci Dünya Savaşı sonrası Dünya'da tarım ürünlerine duyulan ihtiyaç nedeniyle Türkiye'nin sanayileşme yerine tarım alanına öncelik vermesi gerektiği yine ABD ve Dünya Bankası'nın öne çıkardığı direktifler

arasında yer alıyordu. Tarım ürünlerine olan ihtiyacı artırıcı etkide bulunan Kore Savaşı ve o yıllarda hava koşulları nedeniyle tarım üretiminde sağlanan artış Türkiye'nin dış ticaret dengelerinde iyileşme beklentisi de yaratmıştı. Ekonomik alanda serbestleşme ve dışa açılmaya yönelik politikalar, 1954 yılı sonuna kadar pek çok alanda etkisini göstermiştir.

ÇEAŞ da 1953 yılında işte bu ekonomik-politik atmosfer içerisinde doğmuştur. Seyhan Nehri üzerinde kurulacak olan baraj, Çukurova'nın verimli topraklarının sulanmasını sağlayacak, sel ve taşkınlarla ürünlerin tahrip olmasını engelleyecektir. Santraldan sağlanacak elektrik sayesinde tarımsal üretimde ve buna dayalı sanayide verimlilik üst seviyeye taşınacaktır. Dünya Bankası tarafından verilen krediyle hayata geçirilen bu proje, Türkiye için tavsiye edilen yeni politikalarla tam bir uyum sağlamaktadır. Proje özel sermayenin içerisinde yer aldığı imtiyazlı bir şirket eliyle ve tarım üretimini gözetecek şekilde gerçekleştirilecektir. Nitekim bu proje ve politikalar nedeniyle uzun yıllar ülke elektrifikasyonu açısından Çukurova Bölgesi en ön sırada yer alacaktır. ÇEAŞ'la birlikte üç imtiyazlı ortaklık projesi daha geliştirilmiş, ama bunlardan yalnızca Antalya'da kurulan KEPEZ elektrik yaşama geçirilmiştir.

Uygulanan serbestleşme politikaları tutmaz ve Türkiye 1958 yılında bir ekonomik krize sürüklenir. Tekrar denetim ekonomisine geçilir. Fakat Dünya Bankası kredisiyle kurulan ÇEAŞ'ın varlığı ve çalışmaları devam edecektir. ÇEAŞ ilk kuruluşundan sonra da Dünya Bankası'ndan çeşitli defalar kredi alır. 1964 yılında Kadıncık HES ve Mersin Termik Santrali ile yapılacak enerji nakil hatları için; 1969 ve 1971 yıllarında ise Kadıncık II HES ve kimi enerji nakil hatları ve eğitim amaçlı krediler kullanılmıştır.

1960'lı yıllar, elektrik enerjisi alanının çok başlı ve parçalı yapıdan kurtarılarak bir sisteme bağlama tartışmalarıyla geçer. Elektrik enerjisiyle ilgili işler, Elektrik İşleri Etüd İdaresi, DSİ, Etibank, İller Bankası, bütün belediye elektrik işletmeleri, mahalli elektrik birlikleri, otoprodüktörler, imtiyazlı şirketler ve Köy İşleri Bakanlığı'na idareten verilmiş Köy Elektriklendirilmesi Servisi gibi kuruluşlar eliyle yürütülüyordu. Amaç elektrik enerjisinin etüt, plan, proje, inşaa, tesis, işletme, bakım ve finansman gibi bütün konularını bir arada ve uyumlu bir şekilde yürütmektir. Bu nedenle Türkiye Elektrik Kurumu (TEK) projesi geliştirilir. 1963 ve 1966 yıllarında bu yönde hazırlanan kanun tasarıları gerçekleştirme olanağı bulamaz. Sonunda 15 Temmuz 1970 tarihinde kabul edilen 1312 sayılı Ka-

* Bu bildiri, EMO Adana Şubesi tarafından 5 Nisan 2007 tarihinde Adana'da gerçekleştirilen Çukurova Bölgesi Enerji Forumu'nda çağrılı bildiri olarak EMO Hukuk Müşaviri Hayati Küçük tarafından sunulmuştur.

nun'la, tamamı kamuya ait bir iktisadi devlet teşekkülü olarak TEK'in kuruluşu sağlanır. Ancak imtiyazlı şirketler kanunun geçici maddesiyle varlıklarını devam ettirmişlerdir. ÇEAŞ, KEPEZ ve Kayseri Elektrik'in faaliyetleri geçici bir uygulama olarak algılanmış, sözleşme sürelerinin dolmasıyla TEK'in içerisine katılacakları kabul edilmiş ve bunlar dışında özel kesime yer verilmeyecek düzenleme yapılmıştır.

Tamamı kamu hizmeti anlayışıyla bir kamu teşekkülü tarafından gerçekleştirilen elektrik enerjisi üretim, iletim ve dağıtım faaliyetlerinin içerisinde birer özel kesim adası olarak yaşayan imtiyazlı şirketler, sürekli olarak büyümek ve etki alanlarını genişletmek eğilimi taşımışlardır. Özellikle ÇEAŞ liberal kesimlerin adeta bir bayrağı gibidir. Her fırsatta sahip

olduğu imtiyazların artırılması için çalışmalar yapılır. Liberal hükümetlerin iş başında olduğu dönemlerde bu genişleme gerçekleşir de. Ancak kanun gereği geçici bir yer işgal etmesi nedeniyle kimi hukuk engelleriyle karşılaşır. ÇEAŞ'ın imtiyazlarının genişletilmesi çabaları, yine 70'li yılların başında kendisini gösteren serbestleşme süreciyle örtüşmektedir. Ancak sonuç yine aynıdır ve bu süreç 1978 kriziyle son bulur.

1970'li yıllar elektrik enerjisi alanında özel sektör –kamu ve yerli– yabancı kaynak tartışmasına sahne olmuştur. Tartışmanın odağında yine ÇEAŞ vardır. 1976 yılında TRT 1'de enerji sorunu ve elektrik kesintilerine yönelik bir programa katılan dönemin Sanayi Odaları Birliği Başkanı Sakıp Sabancı, enerji üretiminde milli seferberlik ilan edilmesini, daima

TEK'ten daha ucuz, daha kaliteli enerjiyi hizmete sunduğunu ileri sürdüğü ÇEAŞ'ın örnek alınmasını ve yerli kaynaklar yanında fuel-oil kullanımını önerir. Programa katılan dönemin Elektrik Mühendisleri Odası Başkanı Aybars Urgan ise ÇEAŞ'ın bölgesinde de elektrik kesintileri yaşandığını, bu şirketin köy elektrikleştirmesi konusunda üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirmediğini, elektriği kar amacı haline getiren imtiyazlı şirketlerin TEK'e devredilmesini ve elektrik üretiminde fuel-oil yerine mutlaka su ve kömür gibi yerli kaynakların değerlendirilmesi gerektiğini belirtir.

1980'li yıllara ise IMF tarafından dayatılan 24 Ocak kararlarıyla girilir. Bu programın amacı merkezden alınan idari kararların yerini devlet müdahalesinden arındırılmış serbest piyasa

güçlerine bırakması; KİT'ler dahil tüm kamu kesiminin daraltılması ve özel girişimin teşvik edilmesi; fiyat denetiminin ithal malların rekabeti ve içeride yabancı sermaye mallarının rekabetiyle sağlanması; mal-hizmet ve sermaye hareketlerinin, döviz kurunun, faiz haddinin giderek daha serbest koşullarda oluşmasıdır. İthal ikamesinde öncelik enerji yatırımlarında, kamu yatırımları içinde ise enerjidedir. Kamu harcamaları kısılacak, ancak enerji yatırımları bundan etkilenmeyecektir. İlk özelleştirme yasası da enerjiye ilişkindir. 1984 yılında 3096 sayılı "Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun" yürürlüğe girer. ÇEAŞ vakit geçirmeden görevli şirket olmak için başvuruda bulunur ve Şirket'in faaliyet gösterdiği alan 4 Eylül 1985 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Yönetmelik'le 1. görev bölgesi olarak gösterilir. 1988 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla 70 yıl boyunca görevli şirket olarak belirlenir ve Enerji Bakanlığı'yla bir görev verme sözleşmesi imzalanır. Danıştay'ın bu görevlendirmenin imtiyaz teşkil ettiğine yönelik kararı üzerine sözleşme 1996 yılında Danıştay onayından geçirilir ve 9 Mart 1998 tarihinde Bakanlık ile Şirket arasında imtiyaz sözleşmesi imzalanır.

1993 yılında ise, zaten yüzde 11.5 oranına gerilemiş olan Şirketteki kamu payı Kamu Ortaklığı İdaresi'nce Uzan'lara satılır. 1990'lı yıllar, Özal'ın Türkiye ekonomisine kazandırdığı kısa yoldan köşe dönme mantığının ÇEAŞ'a uzantısına tanık olur. 20 yıla yakın süren ve Özallı yıllar olarak adlandırılabilir dönem içerisinde, ekonominin genelinde yaşanan ha-

yali yollardan para kazanma serüveni, kendine özgü koşullarda enerji alanında da yaşanır. Bu örneklerden birini de ÇEAŞ oluşturmuştur. Uzan ailesi, çeşitli yollardan ÇEAŞ'ın çoğunluk hisselerini ve yönetim hakkını eline geçirir. Uzanlar, artık pek çok alanda faaliyet gösteren şirketlerine para aktaracak bitmeyen bir kaynak bulmuştur. Bir yandan kamudan ucuz elektrik alıp, diğer yandan tekrar kamuya daha pahalıya satmaktadır. Üstelik kamudan aldığı elektrik fiyatına ilişkin yeterli sözleşme hükmü bulunmadığından, fiyatı adeta kendisi belirlemekte ve bu bedeli de ya ödememekte ya da dilediği zaman ödemektedir. ÇEAŞ'ın kaynaklarını kendi bankalarına faizsiz yatırırken, bu bankalardan yüksek faizle kredi kullanmaktadır. Dünya Bankası kredisi de kullanılarak yapılmakta olan Berke Barajı'nı kendi şirketlerine para aktaran bir organizasyona dönüştürmektedir. En şaşırtıcı olanı ise, Hazine adına kayıtlanması gereken gayrimenkullerin Şirket üzerine geçirilmesidir.

1953 yılında 1245 ortağın katılımıyla 16 milyon lira sermayeyle kurulan ÇEAŞ, içerisinde kamunun da payı olduğu bir yapıyla her dönemde

ayakta kalmayı bilmiş, ancak 1990'lı yıllarda izlenen ekonomik politikaların ürünü olarak adeta bir ailenin oyuncağına dönüşmüştür. Binlerce küçük yatırımcı da bu süreçte büyük zararlara uğramıştır.

ÇEAŞ'la Enerji Bakanlığı arasında imzalanan imtiyaz sözleşmenin iptali için birçok dava açılmıştır. (Ki bu davalardan biri 18 Ekim 2002 tarihinde enerji çetelerince katledilen Hasan Balıkcı tarafından açılmıştır) Davaların hiçbirisi sonuçlanmamış olmakla birlikte, Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu sözleşmenin iptali yönünde karar oluşturmuştur. Yargı sürecinin boşa çıkartılmasının ardından, 11 Haziran 2003 tarihinde ÇEAŞ'ın sözleşmesi feshedilmiş, 12 Haziran 2003 günü şirketin faaliyetlerine el konulmuş ve 17 Haziran 2003 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Bakanlar Kurulu kararı ile ÇEAŞ'ın görevli şirket olmasına ilişkin hüküm yürürlükten kaldırılmıştır.

Sonuç olarak 1980'li yılların başında belirlenen yeni liberal politikalar ülke ekonomisinde sürekli krizler oluştururken, enerji alanında da derin sorunlara neden olmuştur. Bu krizlerden kurtulmak için her defasında piyasalar denetim altına alınmış, ancak bir sonraki adımda tekrar serbest bırakılarak aynı kısır döngü yaşana gelmiştir. Enerji alanında da yaşanan krizin aşılması için, 50 yıllık özel şirketlere el konulmuş ve belki de ülke tarihinde ilk defa elektrik enerjisi hizmetleri en üst düzeyde kamu eliyle yürütülür hale gelmiştir. Yaklaşık 20 yıllık özelleştirme ve serbestleşme sürecinin bugün ulaştığı nokta, Çukurova Bölgesi'nde elektriğin artık kamusal bir hizmet olması gerçeğidir. Bu gerçek, geleceğe de ışık tutmaktadır. ■

